

ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
GEVHER NESİBE TIP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
YAYIN NO: 11

MOLLA HÜSREV MEHMET EFENDİ
(1400-1480)

14 MART 1985-KAYSERİ

GEVHER NESİBE SULTAN Adına Düzenlenen "MOLLA
HÜSREV MEHMET EFENDİ" Kongresi Tebliğleri
14 Mart 1985
KAYSERİ

EDİTÖR
Prof.Dr. Ahmet Hulûsi KÖKER

(Tebliğlerin dil ve bilimsel sorumlulukları konuşmacılara aittir)

Her Hakkı Saklıdır
ISBN.975-7598-08-9

Baskı
Erciyes Üniversitesi Matbaası
KAYSERİ
(1992)

MOLLA HÜSREV'İN HADİS VE PEYGAMBERLERİN İÇTİHADLARI HAKKINDAKİ BAZI GÖRÜŞLERİ

Doç.Dr.Ali TOKSARI*

A. HADİS VE SÜNNET :

Arapça bir lafız olan hadis, et-tahdis masterından isim olup, sözlükte, eskinin (kadimin) karşıtı olan cedid (yeni) manasına geldiği gibi, haber, hikaye ve rivâyet anlamlarında da kullanılmıştır.(1) Hadis kelimesine yenilik anlamını verenler,bu kelimenin zıddı olan "KADİM" lafzı ile Kur'ân'ı Kerîmi, hadis tabiri ile de Hz.Muhammed'e (S.A.V.) nisbet edilen söz, fiil ve takrirleri (asvibleri) kaşdetmişlerdir. (2)Ancak hadis, ıstılahî manasını kazanırken cedid kelimesine değil de haber, hikaye ve rivâyet anlamlarına istinat ettirilmiştir.Bu bakımdan Hadis Usûlü ıstılahında Hz.Peygamber'den (S.A.V.) haber verilen kavil (söz), fiil ve takrirlerin (tasviblerin) hepsine birden hadis denilmiştir.(3) Bazı hadisçiler ise, hadisin lügat manasını nazarı dikkate alarak sadece sünnetin sözle tesbit edilmiş kısmına hadis demişlerdir.(4) Her hadis sened ve metin olmak üzere iki bölümden teşekkül etmektedir.Fıkıhçılar da hadisi, Hadis Usûlü âlimleri gibi, Hz.Peygamber'in söz, fiil ve takrirleri şeklinde anlamışlardır.(5) Netice olarak, hadis lafzının ıstılahî manasında hemen hemen bütün İslâm âlimlerinin ittifak ettiklerini söyleyebiliriz.

Sünnet ise, arap dilinde iyi veya kötü yol (et-tarıf) manalarına geldiği gibi, yüz, yüzün görünen yeri, suret ve çehre anlamlarında da kullanılmıştır.(6) Hadis tabirinin ıstılahî manasında hemen hemen bütün İslâm âlimleri ittifak ettikleri halde, sünnet kelimesinin ıstılahî anlamını Hadis Usûlü âlimleri, Fıkıhçılar ve Fıkıh Usûlcüleri farklı ele almışlardır.Hadisçilere göre sünnet, Hz.Muhammed'den nakledilen her türlü söz, fiil ve takrirler ile yaratılışla ilgili sıfat ve siretleridir.(7) Fıkıh âlimleri de sünnet tabirini farz, vacip, mendûp, mübah, haram, mekruh gibi efâl-i mükellfinden birisi olarak kabul etmişlerdir.(8) Fıkıh Usûlcüleri ise, sünnete Hz.Muhammed'den sadır olan her türlü söz, fiil ve takrirledir, demişlerdir.(9)

* Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Yukarıda arzedilen manaları yanında sünnet tabiri bid'atın karşısı olarak da kullanılmıştır.Bu bakımdan Hz.Muhammed (S.A.V.) ile sahabilerin akâid sahasında takip ettikleri yolu izleyenlere ehl-i sünnet (10) akâid konularında kendi beşerî düşünce ve meyillerine uyanlara da ehl-i bid'at denilmiştir.(11) Sünnet kelimesini, bu manada fıkıhçılar (12) ile bilhassa kelâmcılar kullanmışlardır.(13)

Yukarıda SÜNNET kelimesinin arap dilinde iyi veya kötü yol (et-tarik) manalarına geldiğini belirtmiştik.Ancak her ne kadar bu tabir, lügâtte iyi veya kötü yol manalarına gelmekte ise de bu ıstılah, İslâmî ilimler litaretüründe sadece Hz.Muhammed'in (S.A.V.) söz, davranış ve siretine hasredilmiştir.Hz.Peygamber'in söz, fiil ve takrirleri vahyin kontrolünde olduğu için, bu kelimenin lügat manasında görülen kötü veya mezmûm anlamı istilahta kaldırılmıştır.(14)

Kısaca özelliklerini açıkladığımız sünnet, İslâm Hukukunun Kitaptan sonra ikinci kaynağını teşkil eder.Sünnetin Kitapta olan hükümleri desteklemesi, mücmelleri tefsir, mutlakları takyid, umûmî olan hükümleri tahsis etme gibi hususiyetleri yanında, Kur'ân'ın söz konusu etmediği bir takım hükümleri yeniden koyma özelliğine de sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Molla Hüsrev'e göre HADİS ve SÜNNET kavramları :
Tetkik edebildiğimiz kadarıyla Molla Hüsrev'in (885 / 1480) Hadis Usûlü ile alakalı müstakil bir eser; olmadığı gibi, hadis kitabı da yoktur.Osmanlı İmparatorluğunun yükselme dönemine rastlayan Fatih zamanında kazaskerlik ve ilmiye sınıfının en üst makamı sayılan şeyhulislamlık görevlerinde bulunduğu için, O'nun İslâm Hukukunun ikinci kaynağı olan SÜNNET hakkında bigane kalmış olması elbetteki düşünülmez.O, sünnet ve hadis hakkındaki görüşlerini " **Mirgâtü'l-vüsûl ilâ ilmi'l-usûl** " adlı Fıkıh Usûlü kitabında açıklanmıştır.Bu eser fukaha metodu üzere yazılmıştır.Daha önceki dönemlerde çok sayıda Fıkıh Usûlü kitabı yazıldığından (15), eserinin muhtevası hakkında Molla Hüsrev'in, hiç güçlük çekmediği görülür. Müellifimiz bahismevzu edilen eserini hazırlarken-tesbitimize göre en çok Ali b. Muhammed el-Pezdevî'nin (482 / 1089) Usûl-ü Pezdevî diye bilinen usûl kitabı ile bunun şerhi Keşfü'l-esrar'dan (16) yararlanmıştı. Meselâ eserinde sünneti işlerken konu başlıkları dahil muhtevasını tamamen Pezdevî'den almıştır.(17) Molla Hüsrev, mezkur eseri ile Fıkıh Usûlü ilmine muhteva açısından bir yenilik getirmiştir, denilemez.Aslında İmam Şafii'den (204 / 819) itibaren devamlı gelişen bu ilim dalının gençlik ve olgunluk dönemini, Fatih devrine kadar tamamladığını gözönüne alacak olursak, Molla Hüsrev gibi İslâm Hukukunda otorite bir âlime bu konuda fazla bir iş kaldığı da söylenmez.Bununla birlikte ele aldığı konulara hukuk mantığı ile yaklaştığı, ifadesinin sadeliği ve metodunun öncekilerden daha iyi olduğu söylenebilir. Eserin bu özelliklerine Molla Hüsrev'in Devlet erkanı nezdindeki şahsî

ağırlığıda eklenince, mezkur kitap daha çok değer kazanmış ve Osmanlı İstanbul Medreselerinde yüzyıllarca ders kitabı olarak okutulmuştur.(18) Asıl metni kırk sayfa civarında olup, şerhli ve notlu olarak defalarca basılmıştır. (19) Esere ilk şerhi Mirâtü'l-usûl adı altında bizzat kendisi yapmıştır.Molla Hüsrev bu şerhi Mirgât ile birlikte devrin padişahı Fatih Sultan Mehmed'e takdim etmiştir.Takdim edilen bu nüsha Yeni Camii kitapları arasındadır.(20) Mezkur esere daha sonraki dönemlerde çok sayıda haşiye de yazılmıştır.(21)

Molla Hüsrev, sünneti diğer usûlcüler gibi, Hz.Muhammed'den nakledilen söz, fiil ve takrirler (tasvibler) şeklinde tarif etmesine karşılık, hadisi onlardan farklı anlamıştır.Molla Hüsrev'e göre hadis, sadece Hz.Peygamber'in (S.A.V.) sözleri karşılığında kullanılabilir.(22) Görüldüğü üzere müellifimiz, Hz.Muhammed'in fiil ve takrirlerini sünnet kavramı içinde mütala ettiği halde, bu iki tabiri hadisin tarifinden çıkarmıştır.

Molla Hüsrev, hadise kavli sünnet demekle, bu ıstılahı kendisi Fıkıh Usûlü, âlim olduğu halde, Usûl-ü Hadisçi gibi ele alıp değerlendir-miştir. Çünkü Hadis Usûlü bilginlerinin ekserisi hadisi, Hz.Muhammed'in söz, fiil ve takrirleri diye tarif ederken, bazıları kavli, fiilî ve takrirî sünnetlerin sözle tesbit edilmiş şekline hadis demişlerdir.(23) Biz, hadisin sadece kavli sünnet olarak anlaşılmasını uygun bulmuyoruz.Çünkü her ne kadar hadis tabirinin sözlük anlamı içinde fiil ve takrir manaları yoksa da muhaddislerin çoğunluğu nezdinde bu kelimenin kazandığı ıstılahî manada Hz.Peygamber'in (S.A.V.) sözlerinin yanında bu iki terim de yer almıştır.Böyle anlaşılmasından dolayıdır ki, hadisçiler hadisle alakalı telif ettikleri eserlerine sadece Hz.Peygamber'in sözlerini değil, bunun yanında fiil ve takrirlerini de almışlardır.Hatta sahâbe ve tabiin sözlerini, fiil ve takrirlerini de eserlerine alan muhaddisler, hadis lâfzının ıstılahî manasını daha da genişletmişlerdir.

Molla Hüsrev, hadisleri diğer âlimler gibi râvî adedi bakımından Mütevatir, Meşhur ve Âhad olmak üzere üçlü taksime tabi tutmuştur.Molla Hüsrev yalan üzerine ittifakını aklın kabul etmeyeceği kadar çoğunluk tarafından rivayet edilen haberler; mütevatir haber kabul etmektedir.Mütevatir olan hadisler ilm-i yakîn ifâde ettikleri için, hem itikâdî hem de amelî noktalarda delil kabul edilirler.(24) Molla Hüsrev önceleri âhad haber olup da ikinci ve üçüncü asırda şöhret bulan hadislere meşhur hadis demiştir.Bu tür haberlerin ittusalında şüphe olduğu için bunlar ilm-i yakîn ifade etmezler.(25) Mütevatir ve meşhur derecesine ulaşmayan hadislere ise, âhad haber denir.Bunların hem rivayet şekillerinde hem de manalarında şüphe vardır.(26) Bu tür haberler de ilm-i yakîn ifade etmedikleri için itikâdî konularda hiç bir zaman delil olmazlar, amelî hususlar da ise, ancak şartları uygunsa delil olarak kullanılabilirler.Bu şartlar, râvîlerin âkil, müslüman, adâlet ve zabt sahibi olmalarıdır.(27)

Molla Hüsrev, " fi mahalli'l-haber " başlığı altında işlediği bölümde, Hz.Peygamber'den gelen nakillerle, diğer insanların olaylar hakkında verdikleri haberler arasında hiç bir ayırma girmeden her âhad heberi mutlak manada ele almıştır.(28) Müellif âhad haberlerin ibadetlerde delil olacağına ittifak olduğunu, ukûbât ile kul haklarında (hukuku'l-ibâd'da) ise, bu tür haberlerin delil olup olmayacağına ihtilaf bulunduğunu söyler ve bu ihtilafların hangi noktalarda olduğunu detaylı bir şekilde anlatır.Molla Hüsrev, âhad haberleri bu noktadan ele alırken, bu tür haberleri bazan hadis olarak düşünmüş, bazan da şahidliğe konu olabilecek haber gibi değerlendirmiştir.(29) Ancak âhad haberleri bu şekilde değerlendirmek, Molla Hüsrev'e has bir özellik olmayıp, bu durum daha önceki usûlcülerden bazılarının da benimsediği bir metoddur.(30) Biz mütevatir ve meşhur'olmayan haberler karşılığında kullanılan âhad haberler ile diğer insanların çeşitli olaylar hakkında verdikleri haberlerden şahitliğe (31) konu olabileceklerin ayrı kabul edilerek değerlendirilmesinin daha uygun olacağı kanaatindeyiz.Haberleri böyle bir yaklaşımla ele alacak olursak bunlardan âhad heberleri hadis ölçüleri içerisinde,diğer insanların verdikleri haberlerden şahitliğe mevzu olabilecekleri de şehâdet kavramı çerçevesinde değerlendirme imkanına sahip oluruz. Rivâyette şâhitlik ise, birbirlerine o kadar yabancı kavramlardır ki, bunlardan birincisi Hadis Usûlünün sahasına girdiği halde, diğeri isbat vasıtalarından birisi olup İslâm Hukukunun konuları arasındadır.Bu iki tabir arasındaki farkı çok iyi anlayan bazı İslâm âlimleri, şahitlikte râvîlerin adedi açısından sayı şartını aralarken, rivâyette râviler için bu şartı aramamışlardır.(32)

Bir Fıkıh ve Usûl âlimi olmasına rağmen, Molla Hüsrev'in hadis ıstılahı için yaptığı yukarıdaki tarifi ilgi çekici buluyoruz.Âhad haberler konusunda yapmış olduğu değerlendirme ise, hadisin ıstılahî manası açısından ilk bakışta okuyucuyu bir takım tereddütlere düşürmektedir.Ancak müellifin âhad haberle ilgili aldığı meseleler tek tek ele alınıp bunlardan hangisi rivâyette alakalı, hangisinin şehâdete taalluk ettiği noktasına dikkat edilince bu konudaki tereddütler ortadan kalkmaktadır.Molla Hüsrev'in usûlcü olması sebebiyle sünneti teorik açıdan işlemesi, İslâm Hukukunda otorite olmasından dolayı da, hadisleri bizzat olaylara uygulama imkanını bulduğunu nazarı dikkate alacak olursak O'nun hadis alanında da engin bilgiye sahip olduğunu söyleyebiliriz.Bu bilgilerin ışığında Usûl ve Fıkıh alanında olduğu gibi, Hadis ve Hadis Usûlü alanında da daha sonraki nesillere kıymetli bilgiler bıraktığını ifade edersek haşınaslık etmiş oluruz, kanaatindeyiz.

B. Hz. MUHAMMED (S.A.V.) İN İCTİHADLARI :

İctihad kelimesi arap dilinde takat, güç, gayret sarfetmek manasına gelen c ü h d kökünden ve iftiâl babındandır.(33) Fıkıh usûlü istilahında ictihâd, müctehidin şer'î-amelî hükümleri tafsilî delillerden çıkarmak için bütün güç ve imkânının harcanması demektir.(34) İctihâdın unsurları şunlardır:

a) İctihad yapan kimsenin müctehid olması gerekir.

b) Müctehidin amelî hükümleri şer'î delillerden çıkarırken olanca gücünü sarfetmesi gerekir.

c) Bu gayret, amelî hükümleri anlama amacına yönelik olmalıdır.

d) Bu hükümlerin, tetkik ve araştırmalara tabi tutulan delillerden çıkarılarak elde edilmesi zorunludur.

Başta Hz.Peygamber olmak üzere,peygamberlerin ictihadları hususunda şu problemlerle karşılaşyoruz :

1. Peygamberlerin ictihadları câiz midir ?
2. Câiz ise, bunlar da, diğer müctehidler gibi hata ederler mi ?
3. Şayet hata ederlerse, hataları tashîh edilir mi ?

1. Peygamberlerin İctihadlarının Cevâzı :

İslâm âlimleri peygamberlerin dünya işlerinden ticâret ve ziraat gibi işlerle savaş ile alakalı tedbirler ve bunlara ait hususlarda ictihadlarının câiz olduğunda ittifak ettikleri halde (35) dinî meselelerdeki ictihadlarının cevâzı hakkında ihtilâf etmişlerdir.Eş'ariyye mezhebine mensup birtakım ulemâ ile başta Ebû Ali el-Cübbâî (v.303 / 915), oğlu Ebû Hâşım (v.456 / 1063) olmak üzere Mu'tezilî âlimlerinin ekserisi bunu câiz görmemişlerdir.Bunlara göre, Hz.Peygamber, dinî hususlarda daima vahyin kontrolünde olmuştur.Nitekim Allah Teâlâ da Kur'an-ı Kerim'de : " O kendi nefsinden konuşmaz, O'nun söyledikleri kendisine gönderilen vahiydir." (36) buyurarak peygamberinin her tasarrufunun vahye istinad ettiğini açıkça belirtmiştir.(37)

Kâdî Ebu Bekir Bâkılânî (v.403 / 1012) ile Gazzalî (v.505 / 1111), Hz.Muhammed'in ictihadı hakkında kaynaklarda yeterli delil bulamadıklarından, bu konuda müsbet veya menfî bir hükme varamayarak tevakkufu tercih etmişlerdir.(38) Başta Molla Hüsrev olmak üzere, usûlcülerin ekserisi ile muhaddislerin tamamı Hz.Peygamberin ictihadının câiz olduğu görüşünü benimsemişlerdir.(39) Usulcülerden İbn Hazm (v.456 / 1064) peygamberlerin Allah'ın rızasını kazanmak için zaman zaman ictihada başvurduklarını, bunlardan bazılarında isabet ettikleri halde, bir kısmında ise murâd-ı ilâhiyyeye isabet edemediklerini belirtir.(40) Kadî İyaz (41) (v.544 / 1149),

İbn Haldûn (42) (v.808 / 1405) gibi bazı âlimler Hz.Muhammed'in icthâdını kabul ederler.Araştırma konumuzu teşkil eden Molla Hüsrev ise Meseleye vahiy ve çeşitleri noktasından yaklamıştır.Ona göre vahiy, zâhir ve bâtın olmak üzere iki kısma ayrılır.Hz.Muhammed'in (S.A) Cebrail aracılığı ile harf ve ses olmaksızın yalnız meleğin işareti ve ilhâm yolu ile aldığı vahiyler bunlardan birinci kısmını teşkil eder.Bu tür vahye bütün müslümanların inanması ve uymaları vaciptir. (43) Molla Hüsrev, bâtınî vahiy diye nitelendirdiği gizli vahyi : "Hz.Muhammed'in icthad ve teemmül ile elde ettiği ahkâm "şeklinde tarif etmiştir.(44) Bu tariften istidlâl ederek müellifimizin de Hz.Peygamber'in icthadını kabul ettiğini söyleyebiliriz.Ancak, kaynağı ilâhî olan vahiy ile aklın ürünü olan icthâdı müellif nasıl uzlaştırılmıştır ? Bu mukadder sorusunu cevabını ileride vereceğiz.

Biz de başta Hz.Peygamber olmak üzere bütün peygamberlerin, hakkında vahiy gelmeyen şer'i-amelî konular ile vahyin sahasına girmeyen alanların tamamında icthadlarının câiz olduğu kanaatindeyiz.Bu hususta en sağlam delil ise bizzat Hz.Peygamberin söz ve davranışlarıdır.Nitekim Peygamberimiz bir hadis-i şeriflerinde : "Siz bana davanızı arz ediyorsunuz. Bazılarınızın delili diğerinden daha iyi olabilir.Ben de onun lehine kendisinden dinlediklerime göre hüküm vermiş olabilirim.Ben sizin bu tutumunuz karşısında din kardeşinizin hakkından bir şey bölüp verirsem, bunu hemen almasın.Zira bununla ona ancak ateşten bir parça vermiş olurum" (45) buyurmuştur.Bir başka hadislerinde de:"Ben ancak bir beşerim.Size dininizden bir şey emredersem onu hemen alın, kendi re'yimle bir şey emredersem unutmayın ki ben sadece bir beşerim." buyurmuşlardır. (46)

Bu sözlerinin yanında Hz.Peygamberin bizzat icthad yaptığını da aşağıda nakledeceğimiz Bedir esirleri olayında görüyoruz :

Bedir'de alınan esirlere ne tür bir muamele yapacağı hususunda Hz.Peygamber (S.A.) ashâbı ile istişâre etti.Hz.Ebû Bekir esirlerden fidye alınarak serbest bırakılmalarının uygun olacağını söyledi.Hz.Ömer ise, onlar seni tekzîb ettiler ve Mekke'den çıkardılar.Bundan dolayı onların boyunlarını vur, dedi.Hz.Peygamber bilâhère " Ey Ebû Bekir ; Senin halin Hz.İbrahim'in haline benzer : O Allah'a, Kim bana uyarırsa işte o bendendir.Kim de bana karşı gelirse şüphe yok ki sen yarğılâyıcı ve esirgeyicisin.(İbrahim, 36) demişti, Buyurarak Hz.Ebu Bekir'in görüşünü benimsemişti (47)

2. Peygamberler yaptıkları icthadlarda hata ederler mi ?

İctihadın tarifi ve unsurlarını açıklarken ifade ettiğimiz gibi müctehid olunca gücü ile çalışıp, gayret göstererek tafsilî delillerden amelî şer'î hükümleri çıkaracaktır.Müctehid elde edeceği bu hükümde isabet edeceği gibi, hata da edebilir.Müctehidlerin icthadlarındaki yanılmaları ise, onlar için bir

nakîsa teşkil etmez.Çünkü, bunların, içtihadlarında isabet ederlerse iki sevab, hata ederlerse bir bevaab alacakları bizzat Rasulullah tarafından bildirilmiştir. (48)Peygamberlerin ve bu meyanda özellikle Hz.Peygamberlerin de içtihad yaptığı kabul ettiğimize göre, bunların da diğer müçtehidler gibi içtihadlarında hata yapmaları câiz midir ? Bu husus peygamberlerin i s m e t sıfatları ile yakından alâkalı olduğu için önce onların bu sıfatı hakkında bilgi vermeyi uygun görüyoruz.

Arap dilinde "men" manasına gelen ismet (49) ısıtlahta Allah'ın peygamberlerinin zahirî ve batınî organlarını haram ve çirkin işlerden koruması demektir.Peygamberler, kendilerine nübüvvet ihsân edildikten sonra vahyin kontrolünde olmuşlar ve kendilerine gelen ilâhî emirlere, tam anlamı ile ittiba etmişlerdir.Çünkü onların başlıca görevleri kendilerine vahyedilen şeylere uymak ve bunları insanlara tebliğ etmektir.(50) Bahis mevzu edilen görevleri gereği onların inanç,söz, iş ve ahlaklarına hiç bir günah karışmaması gerekir.(51) Onlar Allah'tan aldıkları emirlere bir şey ilâve edemeyecekleri gibi, bunlardan herhangi bir şeyi çıkarmâ yetkisine hâiz de değillerdir.Bu yönleri ile Peygamberler alıcı verici cihazı gibidirler, Peygamberler ümmetlerine örnek insanlar olarak gönderilmişlerdir.Bu sebepten dolayı Allah Kur'an'ın muhtelif ayetlerinde peygamberlerin getirdikleri prensiplere tabi olunmasını emretmiştir. (52) Bu genel prensibe göre ümmetlerin paygamberlerin getirdikleri her şeye imanları mecburidir. Buna göre eğer Peygamberlerin günah işlediklerini kabul edecek olursak o vakit onların irtikâb ettikleri günahları da işlememiz gerekir ki bu doğru değildir.Çünkü Allah kullarına daima iyiliği emredip, kötülüklerden ise uzaklaşmalarını emir buyurmuştur.(53) Bu söylenenlerin ışığı altında kısaca ifade etmek gerekirse nübüvvet ile masiyyet bir arada bulunamaz.Bunlar birbirine zıd kavramlardır. Nitekim Hz.Peygamber de bir hadislerinde " Hiç bir peygambere gözlerinin hâin bakışı uygun düşmez." (54) buyururken bir başka hadislerinde:"Eğer ben Allah'a isyân edersem, O'na kim itaat eder ?" (55) buyurmuştur.

Peygamberlerin ismet sıfatı hakkında farklı görüşlere sahip olan kelâmcılar aşağıdaki hususlarda ittifak etmişlerdir :

1. Vahiyden önce ve sonra Peygamberler küfürden ma'sumdurlar.
2. Şeriate, ahkâmın tebliğine ve ümmetin irşadı ile ilgili hususlarda onların ismeti zedeleyici davranışlarda bulunmaları düşünülemez.
3. Onların hepsi, gerek kasden, gerek sehven büyük günahları işlemekten ma'sumdurlar.
4. Peygamberler, kendilerini alçaltıcı ve başkalarının nefretini mucip bütün küçük günahlardan korunmuşlardır.

5. Yanılma ve unutmaya gibi beşerî sebeplerle onlardan küçük günah sadır olsa bile, bu zellelerde onların devamları düşünülemez. Zira onlar bu tür hareketlerinde dahi uyarılırlar. (56)

Başta Hz. Peygamber olmak üzere bütün peygamberlerin içtihad ettiklerini kabul ettiğimize göre, bunların içtihadlarında hata olacak mıdır ? sorusunun cevabına artık geçebiliriz :

Hız. Peygamber'in içtihad edeceğini kabul eden usulcülerin tamamı bu ameliyyeyi aklın bir ürünü kabul ettiklerinden, O'nun bazı içtihadlarında hata olabileceğini söylemişlerdir. (57) Bunlara göre peygamberler, vahye muhatap olmalarının dışında diğer insanlardan hiç bir farkları yoktur. İchtihad vahyin gelmediği hususlarda olabileceğine göre bu durumlarda onlar da diğer müctihidler gibi içtihadlarında hata edebildiler. Molla Hüsrev de Hız. Peygamber'in (S.A.V.) yeni bir olayla karşılaştığında, önce makul bir zaman zarfında vahiy beklediğini, gelmeyince kendisinin içtihat ettiğini, bu içtihadlardan bazılarında da hata yaptığını kabul etmiştir. (58) Biz de içtihadın var olduğu yerde hatanın kaçınılmaz olduğuna inanmaktayız. Nitekim şu vakalar Hız. Peygamber'in içtihadlarında yanıldığını çok açık olarak bize gösterir. Tebuk seferine gitmemek için bazı münafıklar sudan bahaneler ile sürdüler. Peygamberimiz de kendi içtihadını kullanarak onların bu isteklerini kabul etti. Allah Rasulüllah'ın bu içtihadının hatalı olduğuna şu ayetle işaret ediyor : Allah seni affetsin, doğrular sana belli olup yalancıları bilmeden önce, niçin onlara izin verdin ?" (59) Bu konuda bir başka misal de şöyledir : Hız. Peygamber (S.A.V.) bir defasında Kuryeş'in ileri gelenlerinden bazılarını dini telkinlerde bulunuyordu. Bu esnada İbn Ümmi Mektum (14 / 635) içeri girerek Rasulüllah'a hitaben : " Allah'ın sana öğrettiklerinden bana da öğret " diye bağırdı ve bunu bir kaç defa tekrar etti. Hız. Peygamber O'nun bu hareketine kızdı. Bilahare de yüzünü ekşiterek öbür tarafa döndü. Bunun üzerine Allah Abese suresini inzal ederek Peygamberi'nin bu alandaki içtihadının yanlış olduğunu belirtmiştir. (60)

3. Peygamberlerin İchtihad Anında Yaptıkları Hatalar Tashih Edilir mi ?

Bu konuda ikili taksimin yapılmasının daha isabetli olacağı kanaatindeyiz. Şayet peygamberler salt dünya işlerine yönelik konularda kendi akılları ile bir zan ve tahminde bulunup ta bunda yanılacak olurlarsa, tashih edilmez. Rafi b. Hadic anlatıyor : " Rasulullah Medine'ye geldiğinde halk hurmaları aşılıyordu. Hız. Peygamber, onlara ne yapıyorsunuz, diye sordu. Onlar da biz telkih (aşı) yapıyoruz, dediler. Rasulullah, umulur ki bunu yapmasanız daha iyi olur, buyurdular. Onlar da aşılamaı bıraktılar. Sonuçta hurmalar meyvelerini döktü, yahut azalttı. Durumu kendisine söylediklerinde Hız. Peygamber : Ben ancak bir insanım, size dininize ait bir şey emredersem

onu hemen alınız şayet, kendi görüşümden bir şey emredersem ben sadece bir beşerim "buyurdu. (61) Aynı olayla alakalı bir başka haberde de Hz.Muhammed'in " ..: siz dünya işlerini benden daha iyi bilirsiniz. " buyurmuştur.(62) Bu haberde Hz.Peygamber, kendisinin dünya işlerinde hata yapabileceğini ve bu hatasının düzeltilmeyeceğini bize açıklıyor.Sırf dünya işleri ile alakalı hususlarda deney ve tecrübelerine dayanarak yaptığı bir takım içtihadlarda Hz.Peygamber'in (S.A.V.) yanılması O'nun ismet sıfatını zedelemeyiz.Çünkü bu türlü işler akâid ve amelî konulardan olmadığı için O'nun yanılması kendisi için bir günah teşkil etmez.Yalnız fetanet sıfatı ile vasıflanan peygamberlerin dünya işlerinde de yaptıkları hataların çok az olacağını burada belirtmekte yarar görüyoruz.Bu seçkin ve önder insanların yapabilecekleri hatalar ahmak ve aptal kişilerin yaptıkları hatalar cinsinden olmayıp, akıl ve zeka bakımından normal insanların yapabilecekleri hatalar neviden olabilir.

Yukarıda da açıkladığımız gibi, peygamserler henüz vahiy gelmeyen şer'î amelî konularda içtihad yapabilirler.Bu içtihadlarında isabet edebilecekleri gibi bazan da yanılmış olabilirler.Ancak bu mümtaz kişiler daima vahiy ile karşı karşıya oldukları için bunların hataları derhal tashih edilir.Nitekim yukarıda Hz.Peygamber'in (S.A.V.) içtihadlarını izah ederken verdiğimiz misallerden anlaşılacağı üzere O'nun Tebûk seferlerinde münafıklara uyguladığı tutumu, Bedir esirlerine yapılacak muameleler ile İbn Ümmü Mektûm hakkındaki içtihadlarının yanlış olduğu Allah tarafından belirtilerek bu hususlarda uyarılmıştır.Molla Hüsrev ise, peygamberlerin içtihadlarında hata yapabileceklerini söyledikten sonra dünyevî-amelî ayırımını yapmaksızın yapacak-ları hataların vahiy ile düzeltileceği görüşünü benimsemiştir.(63) Molla Hüsrev, peygamberlerin içtihad anında yaptıkları hataların vahiy ile düzeltileceğini kabul ettiği içindir ki, içtihada batınî vahiy demiştir.Ancak vahiy ile içtihad (akıl) çatıştıkları vakit vahiy ortaya koyduğuna itibar edilir.Çünkü Hz.Peygamber (S.A.V.) için vahyin asıldır, içtihad ise, onu takip eder. (64)

Peygamberlerin amelî hususlarda yaptıkları hataların vahiy ile düzeltilmeleri onların ismet sıfatlarının zarurî bir neticesidir.Aksi takdirde de başka mahzurlarının yanında Molla Hüsrev'in de çok haklı olarak belirttiği gibi, (65) Peygamberler sünnetlerini hata üzere bina etmiş olurlar.Ümmetin böyle hata üzere inşa edilen sünnete uyması ise, Hz.Muhammed'in (S.A.V.) " ümmetim asla dalâlet üzere birleşmez." mealindeki hadisine ters düşer.(66)

Buraya kadar yaptığımız izahattan sonra başta son peygamber Hz.Muhammed (S.A.V.) olmak üzere peygamserlerin içtihadlarını benimseyen islâm âlimlerinin umumî kanaatlerini şu şekilde maddeleştirebiliriz:

1. Peygamberler vahye muhatap oldukları hususlarda asla hata etmezler.

2. Deney ve tecrübeye dayanan dünya işlerinde beşer olmalarının tabii bir sonucu olarak hata edebilirler. Bu tür hatalar vahiy ile düzeltilmeyebilir.

3. Amelî-şerî konulara dahil olup da vahiy henüz gelmeyen hususlarda peygamberler hata edebilirler. Ancak onlar yaptıkları bu hataları üzere bırakılmazlar, vahiy ile hataları derhal düzeltilir. Peygamberlerin yaptıkları hataların vahiy ile tashih edilmesi ise, onlar için asla bir nakîse teşkil etmez.

DİPNOTLAR

- (1) İbn Manzur, Lisânü'l-arab, II / 436 ; Suyûtî, Tedribü'r-râvî, I / 42 ; Kâsımî, Kavâidü't-tahdis, 61.
- (2) Suyûtî, a.g.e., I / 42.
- (3) Suyûtî, a.g.e., I / 41; Sehâvî, Fethu'l-muğîs, I / 14; Koçyiğit, Talât, Hadis İstılahları, s. 121.
- (4) Bu konuda bilgi için Bkz. Okiç, M.Tayyib, Bazı hadis meseleleri üzerinde tetkikler, s.2 ; Koçyiğit, Talât, a.g.e., s. 121.
- (5) Ahmed Naim, Tec. Mukaddimesi, 6.
- (6) İbn Manzur, a.g.e., VII / 84 ; Asım Efendi, Kamus tercümesi, IV / 658.
- (7) Sibâî, Mustafa, es-Sünnetü ve mekânetühâ, s. 47 ; Koçyiğit, Talât, a.g.e., 401.
- (8) Muhammed ' Accac, es-Sünnetü kable't-tedvîn, s. 15-16 ; Koçyiğit, Talât, a.g.e., 401.
- (9) Amidî, İhkam, I / 241 ; Sibâî, a.g.e., 47.
- (10) et-Taftazânî, Şerhu'l-akâid, 16-17.
- (11) Koçyiğit, Talât, Hadisçiler ile Kelâmcılar arasındaki Münkaşalar, s.254.
- (12) Şevkânî, İrşâdü'l-fuhûl, 31 ; Sibâî, a.g.e., 48.
- (13) Koçyiğit, Talât, Hadis İstılahları, 401.
- (14) Koçyiğit, Talât, a.g.e., 400.
- (15) Bu kitaplar hakkında bilgi için Bkz. Atay, Hüseyin, İslâm Hukuku Fel.Mukaddimesi s.76-147.
- (16) Bu şerh Abdülaziz b.Buhârî'ye (730 / 1329) ait olup matbudur.
- (17) Bu iki eseri karıştırmak için Bkz. Mir'âtü'l, usûl, s.208 ve., Keşfü'l-esrar, II / 677-III / 932.
- (18) Uzunçarşılı, İ.Hakkı, İlmiye Teşkilatı, s.22.
- (19) Atay, Hüseyin, a.g.e., s.140.
- (20) Uzunçarşılı, İ.Hakkı, Osmanlı Tarihi s.II,657.
- (21) Bu haşiyeler hakkında bilgi için Bkz, Atay, Hüseyin, e.g.e., 140-141.
- (22) Molla Hüsrev, Mir'âtü'l-uslû, s.207.
- (23) Bu konuda bilgi için Bkz.Okiç, M.Tayyib, Bazı hadis meseleleri üzerinde tetkikler, 2 ; Koçyiğit, Talât, a.g.e., 121.
- (24) Molla Hüsrev, a.g.e., 209-210.
- (25) Molla Hüsrev, a.g.e., 210.
- (26) Molla Hüsrev, a.g.e., 210-211.
- (27) Molla Hüsrev, a.g.e., 212-213, 218.
- (28) Molla Hüsrev, a.g.e., 218.
- (29) Bu bilgiler için Bkz.Molla Hüsrev, a.g.e., 218-220.
- (30) Âhad haberleri bu şekilde değerlendirenlerden, Serahsî'nin görüşleri için Bkz.Usûl's-serahsî, II / 321 vd., Pezdevî ve Abdülaziz el-Buhârî'nin görüşleri için Bkz.Keşfü'l-esrar, III / 747-758.
- (31) Şahitlik : Bir kimsenin bir şahısta olan hakkını isbat için şehâdet lafzıyla hakim huzurunda ve hasmın karşısında vaki olan doğru ihbardır.Bilmen, Ö.Nasuhi, İstılahat-ı fıkhiyye kamusu, VIII / 118.
- (32) Rivayetle şahitlik arasındaki farklar için Bkz. Suyûtî a.g.e., I / 332-334 Ayrıca bu konuda Bkz.Toksarı, Ali, Nisab açısından Rivayet-şehadet Farkı E.Ü.İ.F.D sayı I, s. 231-248.
- (33) Asım Efendi, Kaamus Tercemesi, I, 1111-1112.

- (34) Ebu Zehrâ, İslâm Hukuku Metodolojisi, (Terc : A.Şener) s. 370 ; Zeydan Abdülkerim, Fıkıh Usûlü, (Terc. Ruhi Özcan) s.521 ; Ayrıca Bkz: İmam Şafii, er-Risâle, 477 ; Gazzalî, Mustesfâ, II, 350.
- (35) Şevkânî, İrşâdü'l-fuhûl, 255.
- (36) en-Necm, 3-4. Bunların bu ayet hakkındaki mezkur görüşleri ayetin nüzul sebebi ile çelişmektedir. Cumhura göre bu ayet : " Kur'an'ı ona bir adam öğretiyor." (Nahl, 103) diye fikir beyan eden kâfirleri red makamında nazil olmuştur. Şevkânî, A.g.e., 255., Ayrıca âyetteki bu işâretin K.Kerim'e delâlet ettiğine Bkz. Molla Hüsrev, a.g.e., 208.
- (37) Molla Hüsrev, A.g.e., 208.
- (38) Gazzalî, Mustesfâ, II, 355 ; Şevkânî, A.g.e., 256.
- (39) Molla Hüsrev, A.g.e., 208 ; Karaman, Hayreddin, İslâm Hukukunda İctihâd, 40.
- (40) İbn Hazm, el-Fasl, IV, 2-3.
- (41) Kadî İyaz, Şifâ, IV, 265.
- (42) İbn Haldun, Mukaddime, 467.
- (43) Molla Hüsrev, A.g.e., 207.
- (44) Aynı yer.
- (45) Müslim, Sahih, III / 1342 ; Ebû Dâvud, Sünen, IV, 13-14 ; Buhârî, Sahih, III / 162, VIII, 62, 112 ; Tirmizî, Sünen, III, 624 ; Nesâî, Sünen, VIII, 233, 247 ; Malik b. Enes Muvatta', II, 719 ; İbn Mâce, II, 777 ; Ahmed b. Hanbel, Müsned, VI, 203, 290, 308, 320.
- (46) Müslim, Sahih, III, 1333.
- (47) İbn Hanbel, I, 383-84, III, 243. (Hadisin tamamı için bkz : Aynı yerler.)
- (48) Buhârî, Sahih, VIII, 157, İbn Mâce, Sünen, II, 776.
- (49) Asım Efendi, Kaamus Tercemesi, IV, 404.
- (50) Bkz. Nahl, 44.
- (51) Muhiddin Bahçeci, Peygamberlik ve Peygamberler, s. 106.
- (52) Nisa, 13-14 ; Âl-i İmrân, 32 ; Haşr, 7 ; Ahzâb, 71, Nur, 54.
- (53) Nahl, 90.
- (54) Ebû Davud, III, 133-34 ; Nesâî, Sünen, VII, 106.
- (55) Buhârî, Sahih, IV, 108, VIII, 178-İbn Hanbel, Müsned, III, 68, 73.
- (56) Bu konuda tafsilât için bkz : Râzî, İsmetü'l-Enbiyâ, 39.
- (57) Karaman Hayreddin, A.g.e., 40.
- (58) Molla Hüsrev, a.g.e., 208-209.
- (59) Bu olay hakkında hadis için Bkz. Buhârî, Sahih, V / 130-135.
- (60) Abese, 1-2, Bu konuyu izah eden hadis için Bkz. Tirmizî, a.g.e., V / 432.
- (61) Müslim, a.g.e., IV / 1835.
- (62) Müslim, aynı yer.
- (63) Molla Hüsrev, a.g.e., 209.
- (64) Molla Hüsrev, a.g.e., 209.
- (65) Molla Hüsrev, a.g.e., 209.
- (66) İbn Mâce, a.g.e., II / 1303.

KAYNAKLAR

1. Abdülaziz el-Buhârî (730 / 1329).
Keşfü'l-esrâr, İstanbul, 1307 / 1889.
2. Ahmed Naim
Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Mukaddimesi.
3. Amidî, Ebû'l-Hasen Ali b.Ebî Ali b. Muhammed (631 / 1233).
el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm (I-IV), Mısır (1388 / 1967).
4. Âsım Efendi (1755-1820)
Kâmus Tercümesi (I-IV), İstanbul (1305 / 1887).
5. Atay, Prof.Dr.Hüseyin.
İslâm Hukuku Felsefesi Mukaddimesi, Ankara, 1973.
6. Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail (256 / 869).
Sahihu'l-Buhârî (I-VIII), İstanbul-1399 / 1979.
7. Ebû Dâvud, Süleyman b. el- Eş'as es-Sicistânî (275 / 888).
Sünen. (I - V), Hıms, 1388 / 1969.
8. Ebû Zehra, Prof. Muhammed.
İslâm Hukuku Metodolojisi, Müterc: Doç. Dr. Abdülkadir Şener,
Ank.1973.
9. İbn. Hacer el-Askalânî, Şihabüddin Ahmed b. Ali, (852 / 1448),
Nuhbetü'l-fiker şerhi, Müterc. Prof. Dr. Talât Koçyiğit, Ankara-
1971.
10. İbn Haldun, Ebu Zeyd Abdurrahman b. Muhammed, (808 / 1406)
Mukaddime, Mısır, ts. ofset baskı.
11. İbn Hanbel, Ahmed (241 / 855)
el-Müsned (I-VI), Beyrut-1389 / 1969.
12. İbn Hazm, Ebû Mumammed Ali b. ez-Zâhirî, (456 / 1064).
el-Fasl fi'l-milel ve'l-ahvâl ve'n-nihâl (I-V) Mısır-1321 / 1903.
13. İbn Mace, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el Kazvîni (275 / 888).
Sünen, Mısır-1373 / 1954.
14. İbn manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâlüddin Muhammed b. Celâleddin (771 /
1311) Lisânü'l-arab, (I-XX), Mısır, 1307.
15. İmam Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed (505 / 1111)
el-Mustasfâ min'ulûmü'l-usûl, Mısır, 1322 / 1904.
16. Kâdı İyaz Ebû'l-Fadl İyaz b. Musa b. İyaz el-Yahsubî (544 / 1149)
eş-Şifâ, Mısır, 1327.
17. Karaman, Hayreddin
İslâm Hukukunda İçtihad, Ankara, 1975.
18. Koçyiğit, Prof.Dr.Talât
Hadis Usûlü, Ankara, ts (ofset)
Hadis İstılahları, Ankara, 1980.
Hadisçilerle Kelamcılar arasındaki münakaşalar, Ankara, 1969.

19. Muhammed 'Accac el-Hatib,
es-Sünnetü kable't-tedvîn, Kahire, 1383 / 1963.
20. Molla Hüseyin, Muhammed b. Ferâmuz (885 / 1480)
Mir'âtü'l-usûl şerhu mirgâtü'l-vüsûl, İst.ts.
21. Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccac el-Kuşeyrî (261 / 874)
Sahihu Müslim (I-V), Mısır, 1374-1375 / 1955-1956.
22. Nesâî, Ebû Abdurrahman b. Şu'ayb (279 / 892)
Sünen (I-VIII), Mısır, 1384 / 1964.
23. Okiç, Prof.Dr.M.Tayyib,
Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler, İstanbul, 1959.
24. Pezdevî, Ali b. Muhammed (483 / 1090)
Usûl-i Pezdevî (I-IV), İstanbul, 1380.
25. Sehâvî, Muhammed b. Abdurrahman (902 / 1496)
Fethu'l-muğîs şerhu elfiyeti'l-hadis li'l-İrakî, Beyrut, 1403 / 1983.
26. Sıbaî, Mustafa,
es-Sünnetü ve mekânethâ fi't-teşri'l-İslâmî, Beyrut, 1392 / 1976.
27. Suyûtî, Celâlüddin Abdurrahman b.Ebî Bekr (911 / 1505)
Tedribü'r-râvî, fî şerhi takribi'n-Nevevî, Mısır, 1385 / 1966.
28. Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Sehl (490 / 1097)
Usûlü's-Serahsî (I-II), Beyrut, 1393 / 1973.
29. Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed (1250 / 1832)
İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkîk-i hakkı min 'ilmi'l-usûl, Mısır, 1356 /
1937.
30. Teftazânî, Sadeddin Mes'ud b. Ömer (793 / 1389)
şerhu'l-akaîd, İstanbul, 1315.
31. Uzunçarşılı, Ord.Prof.Dr.İsmail Hakkı,
Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı, Ankara, 1965.
Osmanlı Tarihi, Ankara, 1984.
32. Bilmen, Ömer Nasûhî,
Hukukî İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye-Kâmusu, (I-VIII), İstanbul,
1970.
33. Zeydan, Prof.Dr.Abdülkerim,
Fıkıh Usûlü, Mütercimi, Doç.Dr.Ruhi Özcan, Emek Matbaası, 1982.